

**Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon: a győri, nagyszombati, pozsonyi
jezsuita gimnázium tanulói a 17–18. században
Projektzáró jelentés**

Célkitűzések és eredmények

A 2015–2019 között futó projekt a korabeli Magyar Királyság nyugati régiójában fekvő három fontos jezsuita gimnázium kutatása köré szerveződött. Elsődleges célkitűzésünk volt a nagyszombati (1615–1616, 1625–1772), a pozsonyi (1650–1773) és a győri (1628–1773) gimnáziumok anyakönyveinek elektronikus adatbázis formájában történő komplex, teljességre törekvő feldolgozása és kapcsolódó elemzések, háttérkutatások végzése. Az elmúlt négy év munkájának köszönhetően **létrejött a tervezett három adatbázis, illetve az ezekből kialakított három adattár, amelyek közül kettő ma már a Hungaricana Közgyűjteményi portálon-https://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok_Jezsuita_Gimnaziumok_Diakjai/ is elérhető** mind a tudományos szakma, mind más érdeklődők számára (a nagyszombati adattár a jelentéskészítés időpontjában a portálkezelőnek átadva feltöltésre vár).

Az adattárban mindösszesen 171192 sort (beiratkozást) rögzítettünk, ami alapján **összesen 72239 diák tanulmányi útját rekonstruáltuk.** Ez a 17–18. századi Magyarországról és részben a környező országokból, a közép-európai régióból eddig ismeretlen mennyiségű, szeriális jellegű adat feltárását és publikálását jelenti, aminek a társadalom-, kultúr-, egyház- és oktatástörténeti kutatásokra gyakorolt hatása nem alábecsülhető. A helytörténészek, a genealógusok, valamint a társtudományok képviselői, néprajztudósok, szociológusok, antropológusok vagy akár művészettörténészek is haszonnal forgathatják ezt **az alapkutatásra épülő, egyúttal innovatív módon kialakított adatbázis-rendszert.**

Az adatbázis-építéshez komoly tudományos munka: forrásfeltárás és történeti rekonstrukció kapcsolódott, amely főként a társadalom-, oktatás-, hely- és intézménytörténet szűkebb területein hozott fontos eredményeket. A projekt során **öt tudományos konferenciát rendeztünk** különböző partnerekkel együttműködve (Győri Szent Mór Bencés Perjelség, Jezsuita Rendtartományi Könyvtár és Levéltár, MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport). A rendezvények célja részben eredményeink megismertetése és a véleménycsere volt a hasonló témával foglalkozó kutatókkal (Budapest, 2016. márc. 10. „Adatbázisok a kora újkori és újkori társadalomtörténeti kutatásokban“). Részben pedig az egyes jezsuita intézmények, iskolák és helyi közösségek alaposabb megismerésére irányult (Győr, 2016. okt. 16. „Jezsuita jelenlét Győrben”, Bp., 2017. máj. 9. „Oktatás, felekezetek, városi társadalom: jezsuiták a kora újkori Pozsony egyházi intézményrendszerében”, Bp. 2018. máj. 23. „Parvistáktól a doktorokig: módszertani tudományos műhelykonferencia gimnázium- és egyetemtörténeti adatbázisokról”). A záró workshop alkalmával **az elkészült adatbázist és az elemzések főbb eredményeit bemutattuk a szűkebb tudományos szakma előtt,** a meghívottak elismerő hozzászólásai a munka eredményességét tanúsították (Bp., 2019. jún. 12.).

A munkatársak tudományos publikációikban is folyamatosan beszámoltak a kapcsolódó kutatásaikról, eredményeikről. **Magyar és idegen nyelvű szakfolyóiratokban és tanulmánykötetekben megjelent tanulmányok mellett a projekt keretében két komoly tematikus mű is született.** Elsőként a győri jezsuita templom használatba vételének 375. évfordulójára készült kötet jelent meg a munkatársak szerkesztésében. Ez jól mutatta, hogy milyen lehetőségeket nyújthat az adatbázisra épülő iskola- és társadalomtörténeti elemzés (*Jezsuita jelenlét Győrben*, 2017). Másrészt a *Történelmi Szemle* 2018. évi 2., tematikus, Pozsonnyal foglalkozó számát is a projekt munkatársai szerkesztették, részben maguk töltötték meg az adatbázisra épülő tanulmányaikkal. A továbblépés jegyében folyik egy nemzetközi konferencia előkészítése, amely a nagyszombati egyetemet és gimnáziumot állítja majd a

középpontba. **Elkészült** a tervezett **tematikus monográfia kézírata is**, amely mintegy 230 oldalon foglalja össze kutatásainkat, és kiindulópontját képezi a további munkának.

Mindvégig fontosnak tartottuk eredményeink megismertetését a tágabb közönség előtt, a **tudományos ismeretterjesztés** eszközeivel. A munkatársak a Kossuth Rádió és a Magyar Katolikus Rádió műsoraiban, tudományos ismeretterjesztő előadásokon (pl. Magyar Családfakutatók Egyesülete szervezésében) adtak számot folyamatban lévő munkájukról.

A projekt a vezetőkutató mellett két kutatóval, Kádár Zsófiával és Kökényesi Zsolttal indult. Mivel Kádár Zsófia kétszer szülési szabadságra ment, és ezek között és utána csak félállásban tért vissza, pótlására Ternovác Bálint, illetve a második GYED idejére Lakatos Bálint Péter lépett be a projektbe. Maradványpénz terhére adatellenőrzést végzett megbízási szerződéssel Pilichtha László.

Adatbázisok és adattárak: módszerek és alkalmazásuk

Az adatbevitelt egy, az anyakönyvek adatállományához illeszkedő, 15 adatbeviteli mezőt tartalmazó táblázatban (Microsoft Excel) végeztük. Az adatbevitel módszerét – a kapcsolódó hazai és külföldi minták alapján – magunk dolgoztuk ki, alkalmazkodva a kézíratos forrásanyag jellegzetességeihez és törekedve a számítógépes háttér minél alaposabb kihasználására. A módszertan megalkotásakor a legfontosabb hazai szaktekintélyek segítségét kértük a releváns tudományos műhelyek részéről (ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, MNL Országos Levéltára, Budapest Főváros Levéltára, MTA BTK Történettudományi Intézet, Jezsuita Levéltár és Rendtörténeti Könyvtár, Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, OSzK Könyv- és Művelődéstörténeti Kutatások Osztálya).

Az adatrögzítés az anyakönyvi adatok sorrendjében történt, minden egyes beiratkozást külön sorban vettünk fel. A személyek azonosítását az adatbevitellel párhuzamosan, egy-egy tanév diákságának begépelése után az újonnan bevitt névanyagon, illetve utólag, az egész névanyag különféle logikájú rendezései révén végeztük el. Azonos névalakok, a diák több tanévnyi kimaradása vagy más bizonytalanság esetén a személyazonosítást mellőztük, így az olvasóra bízva az esetleges újabb azonosításokat. Az adatrögzítés módját alább illusztráljuk.

Példa az adatrögzítésre

sorsz.	azonos	cs.név	u.név	előnév	kor	szárm.hely	szárm.h.2	megye	natio	társ.áll.	vallás	év	évf.	forrás	megj.
24062	24062	Esterhazy	Adamus	de Galantha	11	Jaurinensis	Győr	Győr	Ung.	liber baro	Cath.	1678	PRINC	Cat. laur. II. 58v	1mi anni.
25129	24062	Ezterhazy	Adamus		13				Ung.	liber baro	Cath.	1681	PRINC	Cat. laur. II. 72v	1mi anni.
25438	24062	Eszterhazy	Adamus		14				Ung.	liber baro		1682	GRAM	Cat. laur. II. 77v	1mi anni.
25747	24062	Esterhasi	Adamus							liber baro		1683	SYNT	Cat. laur. II. 81r	
26012	24062	Eszterhazy	Adamus		15				Ung.	comes	Cath.	1684	SYNT	Cat. laur. II. 83v	2di anni.
26159	24062	Esterházy	Adamus	de Galantha						comes		1685	POET	Cat. laur. II. 85r	

Az adatbevitel során tehát beiratkozásokként rögzítettük a következő adatokat. A beiratkozás sorszámát, a személy azonosító számát (ez első beiratkozásakor kapott sorszámmal egyezik), család-, utó- és nemesi előnevét, életkorát, származási helyét és ennek azonosítását (korabeli magyar, illetve idegen nyelvű településnév és korabeli közigazgatás-földrajzi hovatartozás megadásával), nációját (anyanyelvi-nemzetiségi hovatartozását), társadalmi állását, vallását, a beiratkozás tanévét, a látogatott évfolyamot, a forráshely megjelölését, a korabeli megjegyzéseket, végül saját megjegyzéseinket (a személyre, tanulmányi előmenetelre, későbbi életútra vonatkozóan).

A győri gimnázium adatbázisa 49228, a pozsonyi gimnáziumé 50669, a nagyszombati gimnáziumé 71295 sort tartalmaz. Ez azt jelenti, hogy a három középiskolában ugyanilyen számú beiratkozás történt a feldolgozott időintervallumban, ami **mindösszesen 171192 rögzített sort jelent.** Az adatbázisokból hoztuk létre — a Microsoft Excel program alatt futó ún. makrók segítségével — **az adatlekérdezéseket, illetve az adattárakat;** ezekben az egy személyre vonatkozó adatok már egymás mellé kerültek. Minden egyes diák új, folyó sorszám alatt került be az intézményenként összeállított adattárakba. A névalakot az új sorszám mögé, félkövér betűkkel emeltük ki, majd évenkénti rendben a tanulmányi és egyéb anyakönyvi adatokat közöltük.

Példa a közlés módjára

06767 **Esterhazy/Ezterhazy/Eszterhazy/Esterhasi/Esterházy de Galantha, Adamus**
1678 PRINC (Cat. Iaur. II. 58v) Ung., liber baro, Cath., 11 éves, „Jaurinensis” Győr (Győr m.), megj.: 1mi anni.
1681 PRINC (Cat. Iaur. II. 72v) Ung., liber baro, Cath., 13 éves, megj.: 1mi anni.
1682 GRAM (Cat. Iaur. II. 77v) Ung., liber baro, 14 éves, megj.: 1mi anni.
1683 SYNT (Cat. Iaur. II. 81r) liber baro
1684 SYNT (Cat. Iaur. II. 83v) Ung., comes, Cath., 15 éves, megj.: 2di anni.
1685 POET (Cat. Iaur. II. 85r) comes

Az adatbeviteli sorok száma mellett tekintélyes az azok „mögött” **azonosított diákok létszáma is. A győri gimnáziumnak 20595, a pozsonyinak 19648, a nagyszombatinak pedig 31996 tanulóját azonosítottuk** a matrikulák alapján. Ez azt jelenti, hogy a 17–18. században **a jezsuita rend e három gimnáziumában 72239 diák végezte tanulmányait.** Ezek a számadatok teljes mértékben újdonságnak számítanak, az eddigi kutatás csak hozzávetőleges, becsült beiratkozási adatokkal számolt.

Az elemzés lehetőségei, eredményei: az adatbázisok sokoldalú felhasználása

Az adatbázisok három jelentős középfokú iskolának, a nyugat-magyarországi régió három jezsuita gimnáziumának diáksága révén adnak rálátást a statisztika előtti korszakból rekonstruált kvázi statisztikai adatsorral a társadalom egy jól megfogható, igen meghatározó és széles rétegére. Ez az adatsor a korabeli rendi társadalomnak elsősorban a köznemesi–polgári származású csoportjainak láttelepe, de nyitott mind az alsó néprétegek, a mezővárosi-falusi lakosság, mind az elit, a főúri csoport felé. **A korabeli társadalmat képezi le az a nyelvi, etnikai, felekezeti sokszínűség is,** amely e három, regionális-interregionális vonzáskörzetű gimnázium diákságát jellemzi.

Az adatbázisoknak köszönhetően minden eddiginél világosabban áll előttünk, hogy nem csak az egyetemi mezőben volt szokás **több intézmény látogatása,** hanem a középiskolai oktatásban is. A diákok nagy része több iskolát is látogatott, ez az intézmények közötti fluktuáció lehetővé tette új nyelvek és lokális közösségek megismerését a peregrinálók számára. **A tanulmányi idő hossza** sem alkalmazkodott a gimnáziumok alapvetően hat évfolyamos rendszeréhez (egy éves *parva*, három éves *grammatica*, két éves *humaniora* oktatás). A helyi igényekhez alkalmazkodva a jezsuita iskolák „lefelé” nyitottak voltak, a *parva* évfolyam számos, akár 5-6 tanulócsoporthoz eshetett szét több tanár vezetésével, így a legelemibb ismeretek elsajátítását is szolgálhatta. A diákok saját ritmusukban haladtak előre, egyes évfolyamokat akár 3-4 évig ismételve, az „egyenletes” előmenetel ritka kivételnek számított. Megtörtént, hogy egy-egy diák 8-10 év alatt végzett el 3-4-5 évfolyamot. Gyakran háborúk, pestisjárványok okoztak kényszerű tanszüneteket, többen anyagi okokból (a tanítás ingyenessége ellenére, a székhelyen való tartózkodás költségei miatt) hagyták el az iskolát.

Az adattárak alapján **a diákok társadalmi hovatartozásának** kérdésére is új válasz adható. A jezsuita iskolák nem voltak kizárólag a nemesek iskolái, habár diákságuk jelentős

hányadát, Győr és Pozsony esetében közel egyharmadát nemesi származásúak alkották. Mellettük jelentős a polgári születésűek és a nem nemesek jelenléte, ami az iskolák „társadalmi kohó” szerepét, az oktatás „társadalmi mobilitási csatorna” funkcióját igazolja. Az intézmények közül Nagyszombat országos vonzáskörzetű iskolaként, illetve az egyetemi továbbtanulási lehetőség miatt a legnagyobb arányban vonzott nemeseket és főnemeseket, utóbbiak Pozsonyban és még inkább Győrben kisebb arányban fordultak elő.

A tanulók **anyanyelvi, nációk szerinti megoszlása** is vizsgálható, **a származási helyvel összefüggésben**. Az elemzések afelé mutatnak, hogy mindhárom városban soknyelvű, etnikailag vegyes volt a diákság aránya. A legnagyobb csoportokat a magyar (és erdélyi), a szlovák-(cseh-)horvát, illetve mindenütt kisebb arányban az ausztriai-német, valamint további (itáliai, lengyel, rác, román stb.) nációk tették ki. A pátria-megjelölések azonosítása igazolja Győr és Pozsony interregionális, Nagyszombat országos vonzáskörzetét. Egyúttal mutatja, hogy az iskola a helyi közösség számára milyen nagy lehetőséget jelentett: a diákok jelentős hányada (egy-egy időszakban akár harmada-fele) származott a gimnázium székhelyéről. Ez az arány az alsóbb évfolyamoktól a felsőbb osztályok felé csökken.

Az adatok **a diákok felekezeti megoszlásáról** alkotott korábbi képet is árnyalják. A három intézmény mindegyikében, legnagyobb arányban pedig a protestáns középiskolával a korszak nagy részében nem rendelkező Győben fordultak elő evangélikus és református tanulók. Áttérítésükre az 1660–70-es évekig erőszakos módszerekkel bizonyosan nem törekedtek, az anyakönyvek tanúsága szerint csupán elenyésző kisebbségük katolizált.

Az adatbázis a kutatás számára teljes novumként informál minket a diákok **évfolyamonkénti életkoráról**, életkori átlagáról és szórásáról is. Az adatsorok alapján a *parvista minor* évfolyam diákjainak 9,5 éves átlagéletkorától a *rhetorica* évfolyam tanulóinak 18,5 éves átlagéletkoráig lineárisan emelkedik a tanulók életkora. Az évfolyamokon belül a szórás értéke kicsi, azonban az egyes osztályok legfiatalabb és legidősebb tagjai között magas, akár 10 évnyi(!) eltéréseket is tapasztalhatunk.

Az adatbázisok lehetőséget adnak a **komplex lekérdezésekre és kohorszелеmzések** végzésére is. A **végzett diákok későbbi pályájára** vonatkozó eddigi kutatásaink azt mutatják, hogy a retorikusok jelentős részben egyházi pályára léptek. Közülük többen már gimnáziumi tanulmányaik idején szeminaristák voltak. A szerzetesrendek közül a jezsuiták, pálosok, ferencesek és bencések rekrutációja emelkedett ki. A jezsuitákat választó diákok száma főként egy-egy karizmatikus jezsuita személyiség hatására emelkedett meg. Kohorszелеmzéssel sikerült rámutatni a nagyszombati egyetemnek a magyar felsőoktatásban játszott kiemelkedő szerepére, amikor az egyetem felé továbbinduló diákok pályáját próbáltuk egy-egy évfolyam esetében nyomon követni. Nagyszombat mellett elsősorban a bécsi egyetem, kisebb mértékben a gráci és olmüci egyetem játszott szerepet a felsőoktatás felé fordulóknak számára. Az egyházi elit célja pedig a felsőfokú tanulmányok tekintetében Róma volt.

Az elkészült részleges elemzések és az 1300-1300 (Pozsony, Győr), illetve 1600 oldal (Nagyszombat) terjedelmű adattárak tanúsítják, hogy a feldolgozott anyag komplex elemzésére és a pályarekonstrukciók – legalább részleges – elvégzésére sokkal nagyobb távlatok nyílnak, mint azt kezdetben remélni mertük. Ez indokolja, hogy a projekt a lekérdezések, elemzések és kiegészítő kutatások irányában folytatódhasson.